

Kirkegårde og gravminder gennem tiden

"Da jeg i 1883 kom til Øster Hornum, henlå kirkegården næsten som et eneste vildnis af ukrudt. Der var kun yderst få gravsteder, der blev holdt i orden, og gravene lavedes på må og få. Der var kun en gang fra kirkegårdsporten hen til kirken og en sti fra den østre låge, ligeledes op til kirken".

Øster Hornum Kirke cirka 1905

Suldrup Kirke – før 1913, men efter 1895 hvor runestenen ved indgangen blev opstillet

Sådan skrev lærer og kirkesanger Jens Sørensen Mark i 1924. I Arkivets billedsamling findes billeder, der dokumenterer dette udsagn. Suppleres med nærstudier af Arkivets skriftlige kilder og inkluderer man diverse udgivelser om emnet, kan man danne sig et tydeligt billede af forholdene på kirkegårde i vores område op gennem tiderne.

Ved kristendommens indførelse blev også skikken med at begrave de døde i indviet jord omkring kirken påbudt for alle. Ligeledes blev det forbudt at foretage ligbrænding, som det i flere perioder i før-kristen tid havde været skik. Samtidig med opførelsen af en kirke blev der også anlagt en kirkegård, et stykke indviet jord tilhørende og omgivende kirken, og som blandt andet skulle bruges til begravelser. Kirkegården blev indviet ved en ceremoni, der som regel blev foretaget af den stedlige biskop.

Kirkegården var fra den allerførste kristne tid en indhegnet plads rundt om kirken. Indhegningen bestod, hvad udgravninger i Sebbesund har vist, til at begynde med ofte kun af en gravet grøft, eventuelt suppleret med et risgær-

de. Senere blev der bygget kampestensdiger, som vi kender dem nu om dage fra de fleste af landets middelalderkirker. For at komme ind på kirkegården gik man gennem en indgang, der ofte med tiden fik en muret indgangsportal med en lille indgang for personer og en større beregnet for processioner og ligtog. I vores område er det dog kun ved Aarestrup kirke, der er en egentlig portal, nemlig indgangen fra øst ved den gamle skole. Udover det symbolske i at ind-

hegne kirkegården og sætte solide låger i indgangene tjente indhegningen det rent praktiske formål at afspærre kirkegården for dyr, der kunne gå ind og rode i gravene, der tilbage i tiden ikke var nær så dybe, som vi kender dem nu om dage. Der kunne også være flere indgange til kirkegården, afhængig af de geografiske forhold. Det kunne ydermere hænde, at der med tiden blev behov for flere indgange, når beboelsesmønsteret ændredes. Det ses fx at der blev lavet en ny indgang til Øster Hornum Kirkegård, da området ud ad Harrildvej blev udstykket til husmandsbrug omkring 1905 og beboerne her ønskede en lettere vej til kirken.

Begravelser i tidlig kristen tid

Hvordan kirkegårdene har set ud i de første århundreder ved man ingenting om. Til gengæld ved man en hel del om selve begravelserne, der kunne forgå inde i kirkerne eller ude på kirkegården. Et fælles træk ved begravelser inde og ude var at de døde blev begravet med hovedet mod vest; tanken med dette var, at de gravlagte kigger mod øst, hvorfra Jesus skal komme ved Dommedag. For at lette den dødes udsyn mod øst var hovedet tit understøttet af en pude, ofte i form af en græstørn. Det var i tiden indtil omkring 1200 skik at kvinder og børn fortrinsvis blev begravet på nordsiden af kirken, mens mænd blev begravet på sydsiden, svarende til kønnenes placering i kirken under gudstjeneste med mænd i sydsiden og kvinder i nordsiden. Dette mønster for gravlæggelser ses med en vis sikkerhed at have gjort sig gældende på middelalderkirkegården ved Skt. Nikolaj Bjerg i Sebbesund. En enkelt af gravene her var sat med en stenkiste, tætnet med mørtel. Hovedet lå i en niche, hugget ud i en kridtblok. Andre var begravet i stævne fra både, der dækkede de døde. I mange grave blev fundet jerngenstande, der kan være spor af kistesøm, altså at der blev foretaget begravelser i kister. Efter år 1200 synes skikken med kønsopdeling at være forladt, og en skik med at slægtninge begravedes i samme område af kirkegården tog over.

Skelet udgravet på Sørup gl. Kirkegård 1967

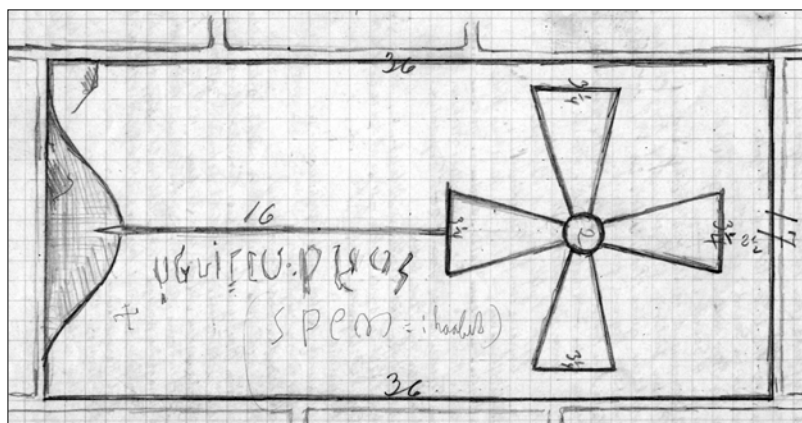
En anden kirkegård fra middelalderen i vores område ligger ved den tidligere Sørup Kirke, beliggende få hundrede meter vest for den nuværende Sørup Kirke. Denne kirkegård blev opgivet senest år 1500, og blev delvist udgravet i 1967. Desværre blev udgravningen stoppet inden pålidelige konklusioner om kirkegården og de her begravede kunne uddrages. Dette må afvente en senere tids udgravninger

på stedet. Heldigvis blev der dog taget en række billeder af fundene. Om de døde også her har været begravet i kister afslører billeder og foreliggende oplysninger ikke noget om. Det vides fra anden side, at de fleste jævne mennesker kun blev indhyllet i et ligklæde.

Den enkelte gravs placering på kirkegården

Alt tyder på, at den dødes placering i samfundet havde betydning for, hvor på kirkegården vedkommende blev begravet, idet det var ”finest” at blive begravet inde i kirken og allerfinest at blive begravet lige foran alteret. Skulle man blive begravet på kirkegården var det bedst at blive begravet så tæt på kirken som muligt, nemlig i tagdryppet, idet man mente at regnvandet blev helligt, når det ramte kirkens tag, og at det derfor virkede som en stadig gennemvædning af graven med vievand. Kunne man ydermere komme til at ligge tæt på koret og dermed alteret, var det allerbedst. Folk længere nede ad samfundspyramiden blev følgelig gravlagt længere ude mod kirkediget. Selvmordere og henrettede blev dog begravet helt uden for kirkediget i

ikke-indviet jord. Noget egentligt system og overblik over hvor der var foretaget begravelser på kirkegården havde man ikke; det hører først til i en langt senere tid. Hvor gravene var på kirkegården afslørede kun ved den forhøjningen selve begravelsen efterlod. Der var dog nogle grave, der forsynedes med en slags gravminde. Det kunne være et ”gravtræ”, bestående af en flækket træstamme, hvori der var udskæringer med afdødes navn og en billedudsmykning. Sådanne er for længst taget af tidens tand, så det vides ikke om sådanne har eksisteret i vort område.

Th. Johansens tegning af den romanske gravsten

Gravminderne kunne også være af mere bestandigt materiale. Således er en romansk gravsten bevaret, nu indmuret lige til højre for indgangsdøren i våbenhuset i Aarestrup Kirke. Indskriften, der sandsynligvis er afdødes navn har ingen hidtil kunnet tyde. Den indhuggede figur viser korset på en lille forhøjning, som skal forestille Golgata. Der eksisterer adskillige af den type gravsten rundt om i landet.

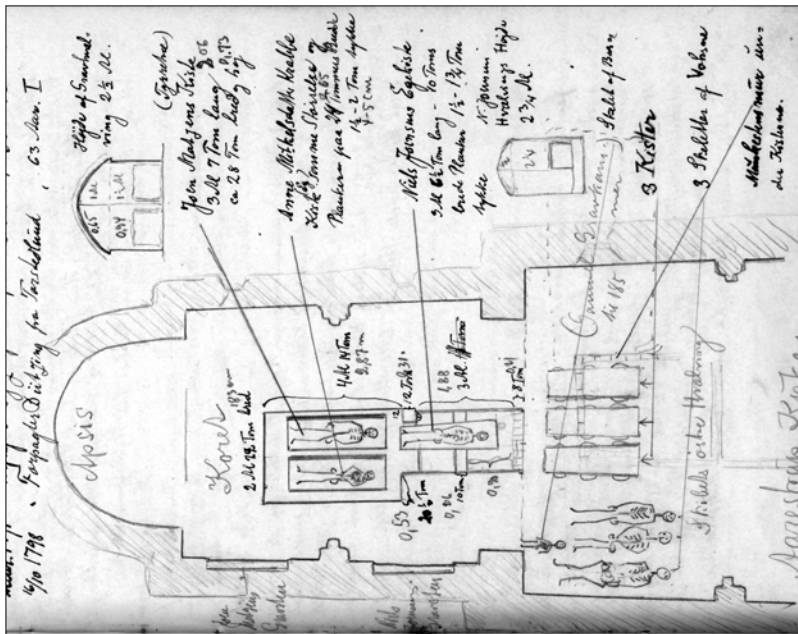
Kirkegårde ved overgang fra katolsk til protestantisk tid

Man har hørt om, at der i den katolske tid er foregået både dans, religiøse spil og processionser af forskellig art på kirkegårdene, og at der gentagne gange, også efter reformationen, er indløbet klager over dyr, der gik og græssede eller rodede i gravene på kirkegårdene. Kort efter reformationen, i 1553, skriver biskop Peder Palladius, at græsset på kirkegårdene skal være slået, og at der skal være hegn om kirkegårdene, så husdyr ikke kommer der. Ligeledes skriver han at man skal fjerne de genstande fra kirkegårdene, som har hørt til den ”ugudelige pavemesse”. Det kan være katolske processionskors, han her hentyder til. Kort efter, i 1561, kom der derudover et forbud mod at opstille kors på gravene, idet det ligeledes blev betragtet som en katolsk skik.

Begravelse inde i kirkerne

Inde i kirkerne var det som sagt de ”finere”, der fik gravplads. Til den kategori hørte den lokale herremand og sognets præster. Sten fra sådanne grave findes i flere af egnens gamle kirker. I Aarestrup Kirke blev gulvet ved en større renovering i 1938-39 brudt op, og man afdækkede og undersøgte gravene. Den altid myreflittige lærer, kirkesanger og lokalhistoriker Theodor Johansen lavede en omhyggelig tegning af fundene. Af Johansens optegnelser fremgår at de fleste var gravlagt i kister, og at nogle af disse var forsynet med kistehanke, hvilket fortæller at det har været formuende folk, der her var begravet, idet det på den tid, i første halvdel af 1700-tallet, ikke var almindeligt med kistehanke. Alle disse mennesker hørte til i kredsen omkring herregården Torstedlund. Foruden de kistebegravede var tre voksne og et barn begravet i kirken, tilsyneladende uden kiste, hvilket anses for en sjælden foreteelse, hvis de skulle være samtidige med de kistebegravede. Derfor må disse begravelse være foretaget tilbage i middelalderen.

I flere af områdets kirker findes store gravsten, der stadig ligger i gulvet eller i en senere tid er rejst op og står langs væggen oftest i koret som fx i Aarestrup, Øster Hornum og Gravlev. Disse sten er fra en senere tid, oftest 1600- eller 1700-tallet. Her er indskrifterne ofte meget

Th. Johansens tegning af gravenes placering i Aarestrup Kirke

Søren Calmers ligsten foran alteret i Gravlev Kirke

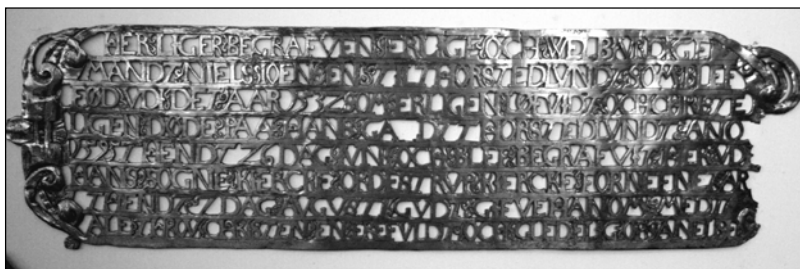
Der findes flere spor af kalkmalerier i forbindelse med kapellet i Buderup Kirke. Blandt andet dette, der dels er rester af et billede, dels en tekst. Ses over buen ind til kapellet

lange og der er indhugget symboler såsom evangelisternes symboler, dødningshoveder eller endog, må man formode, vellignende portrætter af afdøde.

Et godt eksempel findes i Gravlev Kirke lige foran alteret i form af en stor ligsten, der er lagt over birkedommer Søren Calmer (død 1790) og hans hustru Kirsten Calmer. Her er virkelig syn for sagn, at der skulle betales for at blive begravet godt – og betales virkelig godt for at blive begravet på den bedste plads, nemlig lige foran alteret. For at eftertiden også skulle huske dette og sørge for vedligeholdelsen står der nederst på stenen: ”For dette begravelsessted og til dets vedligeholdelse er til Gravlev Kirkes ejer som følger efterkommerne betalt 100 Rdl.” Videre fremgår det af stenen, at der indbetalt 200 Rdl., af hvilken sum renterne skulle tilfalde sognets fattige.

Ved mange kirker er der, eller har i hvert fald været, tilbygget gravkapeller typisk som begravelsessted for den lokale herremands slægt. Dette gælder også i vores område for i hvert fald to kirker. Ved Buderup Kirke byggedes, hvor nordindgangen havde været, et kapel i midten af 1500-tallet. Ved restaurering af kirken i 1972 afdækkedes her spor af kalkmalerier fra omkring 1550. Kalkmalerierne indeholdt blandt andet teksten: ”Dette er salige Ifver Løckes ... Hostve Oliva Krabb Begis”, hvilket kan

tolkes sådan, at kapellet er opført som gravplads for Ivar Lykke og hustru, der ejede herregården Buderupholm. Selv døde Ivar Lykke 1559.

Kisteplade fra kapellet ved Aarestrup Kirke

Ved Aarestrup Kirke blev der på sydsiden i 1588 bygget et kapel af Niels Jonsen Viffert, ejer af herregården Torstedlund. Under kapellet var der en gravkælder, hvor medlemmer af familierne Viffert og Krabbe blev begravet. Kapellet blev nedrevet i 1853, og der er i dag kun synlige spor

af det i soklen tæt ved tårnet. En række kisteplader, der er ophængt ved siden af orglet, stammer fra kisterne i dette kapel.

Kirkegårdene i 1800-tallet

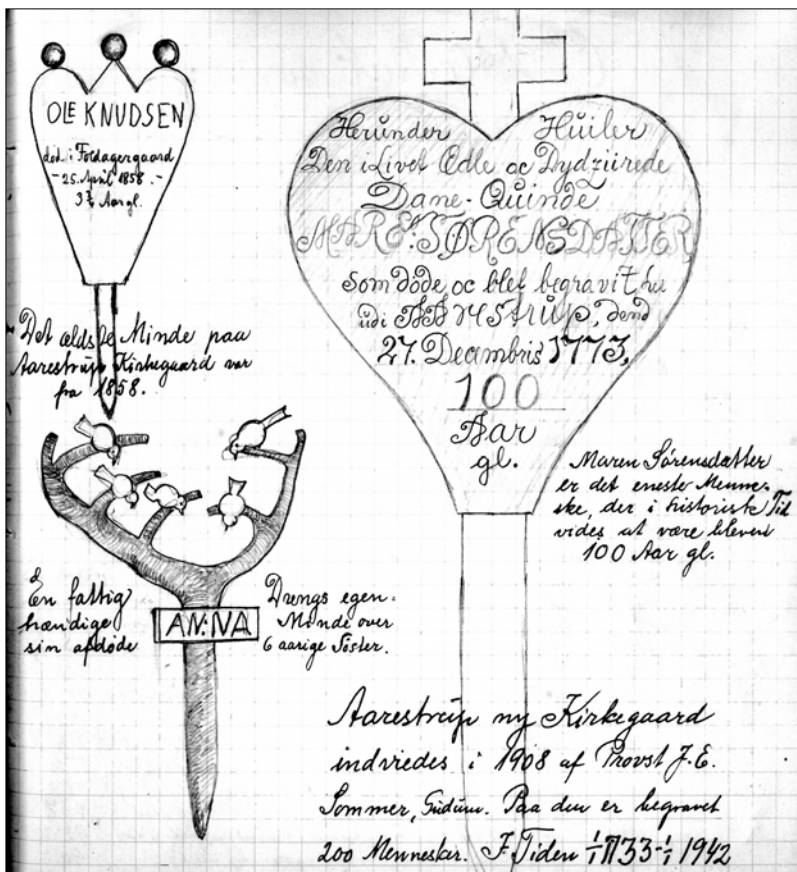
Ude på kirkegårdene har tingene formet sig anderledes lemfældigt. Systemet var fremdeles sådan, at man kunne købe sig til en placering nær kirken, hvis man havde råd. Det ses at præster og de bedrestillede gårdmænd fra 1700-tallet er begravet tæt ved kirken og har fået en solid gravsten med inskriptioner. Dette ses fx ved Buderup og Øster Hornum Kirker. Derudover var ikke noget særligt system i, hvor de enkelte grave placeredes; man fandt et sted, hvor der var plads og foretog begravelsen her. Det var ofte afdødes slægtninge, der gravede graven, og kisten blev ført direkte fra hjemmet hen til kirkegården til jordpåkastelse, så en begravelse fra kirken fandt ikke sted. Gravene blev markeret med en simpel sten eller et minde af træ.

I sidste halvdel af 1700-tallet kan man se, der skete ændringer i begravelsesskikke over hele Europa. For eksempel ryddedes de mange overfyldte kirkegårde i Paris for knogler og halvforrådnede lig i årene umiddelbart inden revolutionen i 1789. Knogler og lig blev deponeret i katakomberne, hvor de til skrækblandet fryd kan beses den dag i dag. I Wien gik man også over til store kirkegårde uden for byen, hvor alle, dog med undtagelse af samfundets allerøverste, blev begravet uden ceremoni på stedet. Dog afholdtes begravelseshøjtidelighed i afdødes sognekirke inden borttransporten. Mest kendt er historien om Mozart, der blev begravet på sådan en kirkegård, hvilket har givet anledning til misforståelsen om at han uden ceremoni blev begravet ukendt på en fattigkirkegård. På samme vis blev Assistens Kirkegård i København indviet i 1760 for at afløse kirkegårdene inde bag datidens volde omkring byen.

På landsbyplan viste samme tendens sig. Allerede i 1700-årene var selv de lokale præster begyndt at blive begravet ude på kirkegårdene, ganske vist tæt på kirkerne, men det står klart at skikken med begravelser inde i kirkerne stod for fald. I 1805 blev det ved lov forbudt at begrave folk inde i kirkerne, så nu måtte alle (på nær de kongelige) finde sig i at blive begravet på kirkegårdene. Dette smittede af på gravstederne, der nu i stigende omfang blev afmærket med store mindeplader og afgrænset med hegn af forskellig type.

Som et tegn på at også menigmand ville sætte sig et minde, dukker i løbet af 1800-tallet også gravminder op på disses grave. Først i form af simple træplader, som det kan ses af Th. Johansens tegninger over nogle af de ældst kendte gravminder på Aarestrup Kirkegård. Om pladerne er lavet af træ eller metal fremgår ikke af Johansens optegnelser. Fra andre egne kendes lignende gravminder af blik med smukt påmalede mindeord om afdøde.

I midten af 1800-tallet dukker de ny gravminder i form af kors fremstillet af støbejern op i stort tal. Der findes stadig nogle stykker af disse på Buderup, Veggerby og Gravlev kirkegår-

Th. Johansens tegninger af ældst kendte gravminder på Aarestrup Kirkegård

at ligge i rækker. I de første år var der stadig tendens til at gravminderne havde front mod øst, men snart gik man over til at gravene blev vendt med ryg mod hinanden, som det ses på de fleste kirkegårde nu om dage.

Pauline Mølgaards begravelse 1934 på Suldrup Kirkegård, et familiegravsted med indhegning af støbejernsgitre

af tanken om ligbrænding, der havde været forbudt og ikke praktiseret siden kristendommens indførelse. I 1881 stiftedes "Foreningen for ligbrænding", og i 1886 opførtes landets første krematorium. I 1892 blev ligbrænding formelt godkendt i Danmark og kunne således være et legalt alternativ til den traditionelle jordfæstelsesskik. Med ligbrænding blev også indført de

de. Den næste type, der dukker op som hyppigt anvendt gravminde er den helt plane marmorplade med sort indskrift. Sådanne findes på alle ældre kirkegårde. I tiden herefter går det stærkt med at udvikle nye typer gravminder, nu stort set udelukkende udført i forskellige stentyper med indhuggede data for afdøde eller påsat bogstaver og tal udført i bronze. At gøre rede for de forskellige tendenser gennem 1900-tallet og op til nu ligger uden for denne artikels rammer.

Tiden var nu kommet, hvor der omkring år 1900 begyndte at komme system i tingene på kirkegårdene, som lærer Jens Sørensen Mark er citeret for i indledningen af denne artikel. Græsset blev nu systematisk slået og der blev anlagt gange, så gravene med tiden kom til

Det var, navnlig før i tiden, meget almindeligt med familiegravsteder, hvilket især ses på landsbykirkegårde, i mindre udstrækning i byer. Dette er en naturlig konsekvens af befolkningens større mobilitet nu om dage. Ikke nær så mange bor og lever hele livet i det lokalsamfund, hvor de er født.

Med "det moderne gennembrud" fulgte nye tanker om liv og død. Dette afspejles også på kirkegårdene. Først og fremmest ved genoplivningen

særlige urnegrave, der efterhånden har deres eget afsnit på en hver kirkegård. En udvidelse af skikken med urnebegravelse er oprettelsen af fællesgrave, populært kaldet ”De Ukendtes”. Her er ingen særskilt markering af den enkelte urnes placering, kun et fælles mindesmærke, som regel med en indskrift i stil med ”De ukendtes grave”, ”Kendt af Gud” eller blot et symbolsk kunstværk som på Øster Hornum og Støvring Kirkegårde.

Inden for de sidste år er der ved at ske en tilbagevenden til tidligere skikke. Det ses for eksempel i den netop indviede ny urnekirkegård i Støvring, hvor alle gravminder får front mod øst og kommer til at ligge i en opvoksende skov. Netop tilbagevenden til noget mere naturpræget er en tendens, der ses mange steder. I Gravlev er der begravelser i kirkegårdens aller vestligste del, hvor kirkegården nærmest går over i skov. På den nyligt anlagte udvidelse ved Suldrup Kirke ses ligeledes gravminderne vender mod øst og ligger i en græsplæne uden yderligere udsmykning, altså en tilbagevenden til skikken før 1900. Dog er alt nu nydeligt og ordentligt, græsset klippet og gravminderne passet og i orden.

På de fleste kirkegårde er der opstillinger af gravminder fra sløjfede grave, såkaldte lapidarier, enten langs kirkediget eller i særlige afdelinger af kirkegården. Her kan man i ro og mag studere gravmindernes omskiftende modeluner fra de sidste 100 år. For at sikre at i hvert fald nogle gravminder kommer til at bestå ”til evig tid”, blev der i 1980’erne på hver kirkegård registreret og fredet et antal gravminder. Hver enkelt fredning blev begrundet enten ud fra gravmindets særlige udformning eller med at den afdøde havde haft en særlig betydning for lokalområdet.

Artiklen er skrevet af Niels Nørgaard Nielsen og har været bragt i Lokalhistorisk Arkivs blad ”Hanen” efteråret 2011.